

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 30^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2003

Η ΠΕΡΙΧΟΡΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΘΕΩΝ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΟΥ ΠΡΟΚΛΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Ὑπὸ μορφὴν ὄντοτήτων ποὺ χαίρουν καταστατικοῦ πραγματικοτήτων συμβολικῶν, οἱ θεότητες τῆς κλασσικῆς Ἑλλάδος, λησμονημένες ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον, ἀπαντῶνται, ἀντιθέτως, πανταχοῦ παρούσες εἰς τὴν διανόησιν τοῦ Πρόκλου, νεοπλατωνικοῦ σχολιαστοῦ ὀψίμου, πλὴν ἄκρως πρωτοτύπου, τοῦ Πλάτωνος. Οἱ θεότητες αὐτὲς πληροῦν τὰ μεταξὺ τῶν πλωτινικῶν ὑποστάσεων διαστήματα καὶ κενά, μέχρι τοῦ σημείου νὰ συμβάλλουν, μέσα στὴν ὄντολογικὴν ἱεραρχίαν, εἰς τὴν ὑποκατάσταση μιᾶς ἀσυνέχειας, ἀπὸ μιὰν οἶονεὶ συνέχειαν ἢ ὁποία συντελεῖ στὴν ταλάντευση τοῦ προκλείου συστήματος μεταξὺ δυϊσμοῦ καὶ μονισμοῦ. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ συστήματος αὐτοῦ διαφέρει, συνεπῶς, ριζικὰ ἐκείνης τοῦ συστήματος τοῦ Πλωτίνου: τὰ στοιχεῖα τῆς, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνουν καὶ θεότητες τοῦ ἐλληνικοῦ πανθέου, διατελοῦν σ' ἀέναην κίνησιν. Οἱ θεότητες αὐτὲς διαδραματίζουν ρόλους κινούντων καί, συγχρόνως, κινουμένων. Ἡ λεπτομερὴς μνημόνευσις τῶν ὀνομάτων τους: Κρόνου, Διός, Ἥρας, Ἀθηνᾶς, Ἀπόλλωνος, κυρίως θεῶν· Σειρήνων, Μοιρῶν, Χαρίτων καὶ λοιπῶν δευτερευουσῶν θεοτήτων δίπλα σὲ δυνάμεις κατώτερες οὐδαμῶς θὰ προωθοῦσε τὴν ἐκθεσὴν τοῦ θέματος. Προτιμητέα εἶναι συνεπῶς ἢ κατ' ἀφαίρεσιν θεώρησέ τους ἐντὸς γενικευμένου λειτουργικοῦ πλέγματος.

Γύρω ἀπὸ τὸ Ἐν, νοούμενον ὡς ἀπόλυτον, περιφέρονται (α) οἱ χοροὶ τῶν ἐνάδων¹, ἄμεσων ἀποτόκων τῆς πλησμονῆς του, καὶ διὰ τῶν ὁποίων αὐτό, παραμέ-

1. Πβ. εἰς *Τίμ.*, I, 44, 30 - 45, 3 Diehl.

νοντας ἀμέθεκτον, καθίσταται ἐν μέρει μεθεκτόν· καὶ (6) ὁ χορὸς τῶν ἀνωτέρων θεῶν², καθὼς καὶ ἄλλες δυνάμεις (τίς ὅποιες ὁ Πρόκλος ἀποκαλεῖ ἀγγέλους καὶ δαίμονες)³. Ἡ σειρὰ τῶν κυκλικῶν χορῶν συνεχίζεται κατὰ τὴν ὀντολογικὴν ἱεραρχικὴν τάξιν. Ἡ κίνησις τοῦ οὐρανοῦ μιμεῖται τὴν κίνησιν τῶν ὑπερουρανίων θεῶν⁴, καὶ προκαλεῖ τὴν μιμητικὴν κίνησιν τῶν ὑπερσεληνίων θεῶν, πού, μὲ τὴν σειρά της, γεννᾷ τὴν κίνησιν τῶν ὑποσεληνίων θεῶν⁵ οἱ ὅποιοι, μὲ τὸν τρόπο αὐτόν, παρασύρονται σὲ κύκλο χορευτικόν. Ἡ διαδικασία αὐτὴ ἐπαναλαμβάνεται σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς ἱεραρχίας τοῦ κόσμου τῶν ψυχῶν⁶ καὶ τῶν ζώντων ὀργανισμῶν⁷. Οἱ ἐπὶ μέρους ψυχὲς περιφέρονται γύρω ἀπὸ τὴν ἀνώτερη Ψυχὴ⁸ πού κι αὐτὴ περιφέρεται πέραν τοῦ Νοῦ⁹. Καθίσταται ἡδὴ φανερόν πὼς οἱ χοροὶ τῶν παντοίων δυνάμεων διαπλέκονται πρὸς τοὺς χοροὺς τῶν ψυχῶν. Ἡ κατάστασις αὐτὴ περιπλέκεται στὸ ἔπακρον ἐπὶ πεδίου κοσμικοῦ. Τὸ σύμπαν, ὡς σύνολον δομημένον, ὑπόκειται εἰς κινήσιν συνεχῇ πού ἐκδηλώνεται ὡς περιφορὰ περὶ τὴν

2. Π6. αὐτόθι, I, 332, 26-29 D.

3. Π6. αὐτόθι, I, 369, 25-29 D. Π6. *De malorum subsistentia*, 16, 1-2 Boese <16, 1-3 Isaac>.

4. Π6. αὐτόθι, III, 162, 1-6 D.

5. Π6. αὐτόθι, III, 191, 28-192, 1 D. III, 197, 8-12 D. Κινήσεις τινὲς οὐρανίων σωμάτων δείχνουν ἐξώλογες, καθὼς ἄτακτες· ὥστος ὅσον εἶν' εὐεξηγήτες, ὡς φαινομενικὲς, χάρις σὲ προσφυγὴν εἰς τὸν λόγον (Ἀστρον. ὑποτυπ., 4, 25-6,5 Manitius), ἰδιαιτέρα ἂν πρόκειται περὶ τοῦ ἡλίου ἢ τῆς σεληνῆς (αὐτόθι, 16, 9-12 M.). Ο Πρόκλος παραμένει ἐνθερμος ὑποστηρικτῆς τῶν θέσεων τοῦ Πτολεμαίου.

6. Π6. εἰς *Τίμ.*, III, 262, 21-26 D. Π6. *Πλάτ. Θεολ.*, II, 3, 347 Portus <σ. 16, 19-27 Saffrey-Westerink> II, 18, 395 P. <σ.85, 1-3 S.-W.> · VII, 21, 401 P. <σ. 94, 10-14 S.-W.> · VI, 21, 401 P. <σ.94, 10-14 S.-W.> · VI, 22, 404 P. <σ.98, 25-27 S.-W.>.

7. Π6. εἰς *Τίμ.*, III, 222, 7-10 D.

8. Π6. αὐτόθι, I, 167, 9-13 D. Ὁ Πρόκλος καταφέρεται κατὰ τῶν «Περιπατητικῶν» πού διακρίνουν μεταξὺ ὄντοτήτων θείων καὶ νοητῶν. Αναγνωρίζει πάντως πὼς τὸ σύνολον τοῦ αἰσθητοῦ οὐρανοῦ «ἐπιθυμεῖ» τὰ νοητὰ καί, συνεπῶς, περιχορεύει πέραν αὐτῶν. Π6. εἰς *Παρμεν.*, 921, 18-24 Cousin ὁ ὅποιος ἐπισημαίνει ἐδῶ ἀντιφάσεις. Ἀλλαχοῦ (Πλάτ. *Θεολ.*, V, 3, 253-254 P <σ.16, 24 S.-W.>) ὁ Πρόκλος μνημονεύει θεῶν νοερῶν.

9. Π6. εἰς *Τίμ.* I, 403, 2-4 καὶ 414, 12 D. · II, 140, 23 D. · III, 135, 16-23 D. · III, 149, 24-28 D. (ὁ νοῦς καὶ τὰ νοητὰ) π6. ΠΛΑΤ., *Φαῖδρ.*, 250 b. Καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ Νοῦς πέραν τοῦ ὁποίου περιχορεύει ἡ Ψυχὴ, περιχορεύει ὁ ἴδιος περὶ τὸ Ἐν καὶ τίς ἐνάδες. Π6. εἰς *Παρμεν.*, 1161, 5-10 C. · 1158, 8-12 C.

Γῆν λαμβανομένην ὡς κέντρον¹⁰. Ἀποβαίνει φανερόν ὅτι, κατὰ τὸν πέμπτον ἤδη μ.Χ. αἰῶνα, ὁ πτολεμαϊκὸς γεωκεντρισμὸς ἔχει πλήρως ἐπικρατήσῃ¹¹. Ἐδῶ, τὸ σύμπαν νοεῖται ὡς ὁ οὐράνιος θόλος ποὺ συνίσταται ἀπὸ ὁμόκεντρος σφαῖρες¹². Ὁ Πρόκλος, ὡστόσο, ἀφήνει νὰ ἐννοηθῇ πὼς οἱ σφαῖρες αὐτὲς δὲν κινοῦνται συνολικῶς, ἀλλὰ κάθε μιά τους στρέφεται ἀνεξαρτήτως τῶν ἄλλων, καὶ κατὰ τὸν κύκλο («ἀνὰ λόγον») τοῦ χοροῦ ποὺ συνιστοῦν οἱ ἀστέρες ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἡ ἴδια ἀποτελεῖται¹³. Πέριξ τῆς γῆς περιστρέφονται ὡσαύτως παντὸς εἶδους δυνάμεις¹⁴ ποὺ παρενείρονται στὸ ὄντολογικῶς διατεταμένο πρόκληιον σύμπαν, καθ' ὃν τρόπον αὐτὸ συμβαίνει περίξ τῆς ἀνωτέρας Ψυχῆς.

Στὸ σημεῖον αὐτὸ παρεμβαίνει ὁ χορὸς τοῦ χρόνου¹⁵. Κυρίως εἰπεῖν, ὁ χρόνος δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὸν ἓνας χορὸς, ἀλλὰ μιὰ πραγματικὴ χορευτικὴ δομὴ διὰ τῆς ὁποίας συλλαμβάνεται ἡ κίνησις τοῦ γίγνεσθαι σὲ σχέσιν πρὸς τὴν σταθερότητα τοῦ ὄντος καὶ πρὸς τὴν αἰωνιότητα¹⁶. Ὁ Πρόκλος προτείνει μιὰν ἐτυμολογίαν τοῦ τύπου τῶν φανταστικῶν ἐκεῖνων ἐτυμολογιῶν τοῦ πλατωνικοῦ διαλόγου Κρατύλου¹⁷, προκειμένου νὰ συνδυάσει τὴν φύσιν τοῦ χρόνου πρὸς τὴν φύσιν τὸσον τοῦ Νοῦ ὅσον καὶ τῆς δημιουργίας: χορὸς + Νοῦς = χρόνος: χορεύοντας, δηλαδὴ, ὁ Νοῦς δημιουργεῖ τὸν χρόνον, τὸν «χορόνον»¹⁸.

10. Π6. εἰς Τίμ., II, 93, 13-15 D. · II, 107, 19 καὶ 109, 7 D.

11. Π6. αὐτόθι, III, 133, 23-26 D. Εὐρισκόμεθα ἐν πλήρει πτολεμαϊκῷ γεωκεντρισμῷ. Ἡ ἐνδεχομένως φιλοσοφικὴ ἀρχὴ τοῦ ἀρισταρχείου ἡλιοκεντρισμοῦ φαίνεται νὰ ἔχει τελεσιδικῶς λησμονηθῇ. Π6. E. MOUTSOPOULOS, Sur l'origine philosophique possible du modèle de l'univers aristarchéen, *Diotima*, 12, 1987, σσ. 175-177. Π6. εἰς Τίμ., III, 146, 4-5 D.

12. Ἐπὶ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἀξίας τῆς περὶ ἁρμονίας τῶν σφαιρῶν θεωρίας, π6. E. MOUTSOPOULOS, *La musique dans l'œuvre de Platon*, 6e έκδ., Paris, P.U.F., 1989, σσ. 375-383.

13. Π6. εἰς Τίμ., III, 118, 7-8 D. · Π6., ἀντιθέτως, αὐτόθι, III, 146, 6-7 D.

14. Π6. αὐτόθι, III, 146, 4-7 D., ὅπου ἡ Γῆ θεωρεῖται θεότης. Θεοί, δαίμονες, ψυχὲς καὶ ἄλλες ὀντότητες συμπεριφέρονται δίκην χορευτῶν ποὺ περιχορεύουν περίξ ἐνὸς θεοῦ, γοητευμένες ἀπὸ τὸ ἄσμα τῶν Σειρήνων. Π6. εἰς Κράτ., 88, 24-26 Pasquali.

15. Ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ χρόνου, π6. E. MOUTSOPOULOS, *Structure, presence et fonctions du kairos chez Proclus*, Athènes, Académie d'Athènes, 2003, σσ. 19-36 καὶ 96-105.

16. Π6. εἰς Τίμ., III, 9, 15-18 D. · εἰς Παρμεν., 1121, 4-9 C. · εἰς Κράτ., 113, 4-5 P.

17. Λ.χ. ἡ ἀνάγουσα τὸν ὄρον «ἀλήθεια» στὰ στοιχεῖα ἄλη καὶ θεία (Κράτ., 421 b).

18. Π6. εἰς Τίμ., III, 28, 1 κ. ἐξ D. · αὐτόθι, III, 144, 28 D.

19. Π6. αὐτόθι, III, 51, 5-7 καὶ 90, 22-24 D. · III, 29, 3-8 D. · Πλάτ. Θεολ., VI, 4, 351 P.

Ἀλλὰ καὶ τοῦ χρόνου ἡ δομὴ συνιστᾷ ἀδιάκοπην ἐπιστροφή¹⁹. Γιὰ τὸν λόγον αὐτόν, ἡ παρουσία τοῦ χρόνου εἶναι τόσοσιν κινητὴ ὅσον καὶ συνεχής²⁰. Μιὰ πλήρης περιστροφή τοῦ χρόνου ἐπιτρέπει τὴν σύλληψιν τοῦ παρελθόντος· μιὰ ἀτελὴς εἰσέτι περιστροφή του, τὴν σύλληψιν τοῦ γίνεσθαι²¹. Μεταξὺ τῶν δύο τοποθετεῖται τὸ παρὸν τὸ ὁποῖον, στὴν περίπτωσιν τοῦ καιροῦ, καθίσταται, μεταξὺ ἄλλων, ἓνα παρὸν βιούμενον ἐκ τῶν προτέρων ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἀντιστοίχως²². Τὸ σύμπαν, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς του, ὑπόκειται ἐντελῶς εἰς τὴν ἀπεριορίστως ἐπαναλαμβανόμενὴν ἐπιστροφή τοῦ χρόνου, ἀποβαίνοντας τὸ προῖον μιᾶς δημιουργίας ἐν χρόνῳ καὶ συνεπῶς, γεννᾶται μαζί με τὴν ἐπιστροφή αὐτὴν²³. Κατὰ τίς ἐπιστροφές του, καὶ συγχρόνως πρὸς τίς περιστροφές τῶν οὐρανίων σφαιρῶν, ὁ χρόνος σημειώνει τὴν προχώρησίν του διὰ τοῦ ἀριθμοῦ, συμμόρφως πρὸς τὸν χρόνον τῶν νοήσεων καὶ τῶν νοητῶν²⁴. Τὸ ἴδιο, οἱ ψυχές, ἀπὸ τῆς ἰδικῆς των πλευρᾶς, εἰν' εἰς θέσιν νὰ θεασθοῦν τὰ νοητὰ²⁵ περιχορεύουσαι περὶ αὐτὰ, ἐνῶ, μετὰ τὴν σειρὰ τους, τὰ σώματα ποὺ περιφέρονται ἐπὶ τῶν ψυχῶν καθίστανται ἱκανὰ νὰ ἐμποτιστοῦν ὑπ' αὐτῶν²⁶. Ἡ γνῶσις γεννᾶται ἀπὸ τὴν περιφορὰ τῆς νοήσεως ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου της. Ὅπως οἱ ἰδέες²⁷, ποὺ εἶναι ἀντικείμενα θεάσεως, ἔτσι καὶ οἱ ἀρετὲς συνιστοῦν τὸν ἰδιαίτερον κυκλικόν τους χρόνον «ἐν τόπῳ χλοερῷ»²⁸.

< σ.22, 15-18 S.-W.>. Ὁ χρόνος τοῦ ἀπολύτου χρόνου χρησιμεύει στὴν μέτρησιν τῶν περιφορῶν τῶν ψυχῶν. Πβ. εἰς Παρμεν., 1217, 16-21 C.

20 Πβ. ΠΛΑΤ., *Τίμ.*, 37 d - 38 a. Ἐπὶ τῆς διακρίσεως μεταξὺ χρόνου καὶ διαρκείας, πβ. αὐτόθι, καὶ ΑΡΙΣΤ., *Φυσ. ἀκρ.*, Δ 10, 218 b 33 κ. ἐξ. · εἰς *Τίμ.*, III, 20, 26 D.

21. Πβ. αὐτόθι, III, 38, 16-18 D.

22. Πβ. *Structure... du kairos...*, σσ. 22-25.

23. Πβ. εἰς *Τίμ.*, III, 50, 26-31 D. · πβ. ΑΓΓΟΥΣΤ., *Ἐξομολ.*, IX, 13-15 · πβ. E. MOUTSOPOULOS, Temps initial et temps initiatique chez Augustin. Une interprétation intentionaliste, *Giornale di Metafisica*, 13, 1991, σσ. 231-242,

24. Πβ. ΠΛΑΤ. *Θεολ.*, V, 4, 351 P. < σ. 22, 15-18 S.-W.> · εἰς *Τίμ.*, III, 20, 27-29 D.

25. Πβ. ΠΛΑΤ. *Θεολ.*, V, 3, 347 P. < σ.16, 19-27 S.-W.> · I, 3, 7 P. < σ. 16, 19-24 S.W. > εἰς Παρμεν., 1080, 14-19 C. · εἰς Πολιτ., I, 181, 26-27 Kroll. Πρόκειται περὶ μεθέξεως ἐντὸς κλίματος ἐνθουσιασμοῦ. Πβ. ΠΛΑΤ. *Θεολ.*, V, 18, 395 P. < σ.85, 1-3 S.-W.> · 21, 401 P. < σ.94, 10-14 S.-W.> · 22, 404 P. < σ.98, 25-27 S.-W.> · εἰς Παρμεν., 1217, 25-27 C.

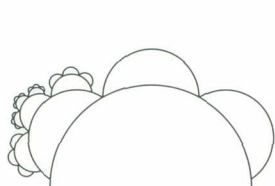
26. Πβ. ΠΛΑΤ. *Θεολ.*, IV, 5, 188 P. < σ.21, 2-5 S.-W.> · εἰς *Τίμ.*, I, 210, 2-11 D.

27. Πβ. ΠΛΑΤ. *Θεολ.*, IV, 13, 200 P. < σ.43, 20-23 S.-W.>.

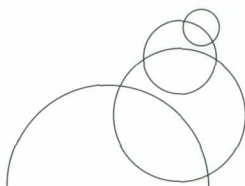
28. Πβ. αὐτόθι, IV, 4, 186 P. < σ.18, 15-19 S.-W.>. *De malorum subsistentia*, 12, 7 Boese <12, 10 Isaac> εἰς Πολιτ., I, 51, 12 K.

Δὲν ἐκπλήττει, συνεπῶς, τὸ ὅτι καὶ οἱ φιλόσοφοι, ὁ Πλάτων λ.χ.²⁹, ἀπέκτησαν καὶ αὐτοὶ κύκλον ἐνθουσιωδῶν μαθητῶν καὶ μιμητῶν περὶ αὐτοὺς φερομένων.

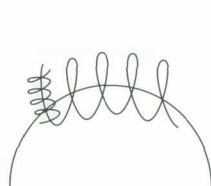
Ἐξ ὧσων παρατηρήσεων προηγούνται δὲ πρέπει νὰ ἐξαχθοῦν τρία συμπεράσματα. Πρῶτον, ἐξαιρουμένου τοῦ οὐρανίου θόλου μὲ τις περιστρεφόμενες ὁμόκεντρες σφαῖρές του, πού, στὴν πραγματικότητα, περιστρέφεται ὅχι περὶ ἓναν οἰονόηποτε ἄξονα, ἀλλὰ περὶ τὴν Γῆν, ὁλόκληρο τὸ σύμπαν τῶν ὑποστάσεων, πλὴν τοῦ ἀδιαταράκτου Ἑνός, «κινήσεως ἀκινήτου», διατελεῖ ἐν κινήσει. Ἡ κίνησις αὐτὴ εἶναι ἄραγε πραγματικὰ κυκλική; Ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα θὰ εἶναι ταυτοχρόνως καὶ θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ. Ἀφ' ἑνός εἶναι ἀναντίρρητον πὼς ὅ,τι κινεῖται περὶ τὸ Ἐν ἀκολουθεῖ τροχίαν κυκλικήν· ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ὅ,τι κινεῖται κυκλικῶς περὶ ἐκεῖνο πού ἤδη κινεῖται κυκλικῶς δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀκολουθεῖ ἀπλὴν κυκλικήν τροχίαν, διότι, τότε, οἱ κύκλοι θὰ ἦσαν ὁμόκεντροι, ὅπερ ἄτοπον. Δυὸ ὑποθέσεις εἰν' ἐπιτρεπτόν νὰ ἐξενεχθοῦν ἐν προκειμένῳ: (α) ἂν τὸ κινούμενον κινεῖται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ἐπὶ τοῦ ὁποίου κινεῖται καὶ τὸ κέντρον τῆς ἰδίας αὐτοῦ κινήσεως, ἡ τελευταία αὐτὴ θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι κυκλοειδής (σχ. 1) καὶ νὰ τοῦ ἐπιτρέπει ἄλλοτε μὲν νὰ πλησιάζει τὸ κέντρον ἐκεῖνο, ἄλλοτε δὲ ν' ἀπομακρύνεται ἐξ αὐτοῦ πρὶν τὸ ξαναπλησιάσει, ἢ, ἔστω, ἐπικυκλοειδής (σχ. 2)· (β) ἂν, ἀντιθέτως, ἡ κίνησις συντελεῖται σὲ χώρον τρισδιάστατον, ἡ κίνησίς του θὰ εἶναι ἀναγκαστικῶς ἐλικοειδής³⁰ (σχ. 3). Ὡς ἐκ τῶν ἐνδείξεων αὐτῶν εἶναι δυνατὴ ἡ διατύπωσις ἑνός χορευτικοῦ σχήματος κατὰ κύκλους ἱεραρχημένους, ἄκρως περιπλόκου: περίξ ἐκάστου χορευτοῦ ὑποτίθεται πὼς περιχορεύει «πλήθος» ἄλλων χορευτῶν, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς³¹. Οἱ εὐκαιρια-

σχ. 1

σχ. 2

σχ. 3

29. Πβ. εἰς Παρμεν., 1149, 32 C. · 1085, 13-14 C. · Πλάτ. Θεολ., I, 1, 1-2 P. < σ. 6, 25 S.-W. > εἰς Κράτ., 21, 23-22, 10· 113, 3-8 Pasquali.

30. Πβ. εἰς Τίμ., III, 23-24 D. Πβ. Αστρον. ὑποτυπ., 64, 17-18· 176, 7-8 M.

31. Πβ. εἰς Εὐκλ., 137, 13-18 Friedlein.

κὲς ἀναντιστοιχίες καὶ διαφορὲς ποὺ τυγχόν ἀφοροῦν στὶς παντοῖες ὀντότητες καὶ στὶς ἱεραρχικὲς τῶν σχέσεις (διαφορὲς ποὺ ἀπαντῶνται κατὰ τὶς ἀντιπαραθέσεις καὶ τὶς συγκρίσεις μεταξὺ παραλλήλων χωρίων) θὰ πρέπει, τελικῶς, νὰ θεωρηθοῦν φυσιολογικὲς, ὡς διαπιστούμενες σ' ἓνα ἔργο τόσον εὐρὺ καὶ τεράστιον ὅπως τὸ ἔργο τοῦ Πρόκλου καί, ὡς ἐκ τούτου, νὰ παραμεριστοῦν εὐθέως.

Δεύτερον, θὰ πρέπει νὰ διερωτηθῇ κανεὶς περὶ τοῦ ἀποχρῶντος λόγου ὑπάρξεως ἑνὸς ἐκάστου τῶν διαγραφόμενων χορευτικῶν κύκλων. Τὴν ἀπάντησιν παρέχει ὁ ἴδιος ὁ Πρόκλος ἀναφερόμενος στὴν ἐπιθυμίαν ἐκάστης ὀντότητος νὰ προσεγγίσει τὴν ὡς πρὸς ἑαυτὴν ἀμέσως ἀνωτέραν ὀντότητα καί, τελικῶς, στὴν ἐκ μέρους τῆς «ἐπιθυμίαν τοῦ Ἐνός»³². Ἐπιθυμία εἶναι λοιπὸν τὸ αἷτιον τῆς κινήσεώς τῆς πέραξ μιᾶς ἄλλης ὀντότητος, ὑπερτέρας³³. ἐπιθυμία ἤδη προγραμματισθεῖσα νὰ λάβει μορφήν κυκλίου χοροῦ, γύρω ἀπὸ τὴν ἀνώτερην ἐκείνην ὀντότητα ἀπὸ τὴν ὁποίαν προκύπτει ἡ πέραξ ἐκείνης χορεύουσα ὀντότης. Ἡ περιφορὰ, συνεπῶς, ὑποδηλώνει πὼς ἡ ἐπιθυμοῦσα ὀντότης τείνει νὰ προσεγγίσει τὴν ἐπιθυμούμενην ὀντότητα μιμούμενη ἐκείνης τὴν κίνησιν, ἰδιοποιούμενη δηλαδὴ ἔστω καὶ μέρος τῶν ιδιοτήτων τῆς καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τῆς³⁴. Κατ' οὐσίαν, ἡ πέραξ μιᾶς ὀντότητος περιφορὰ μιᾶς ἄλλης, κατωτέρας, ὑποδηλώνει πὼς ἡ τελευταία αὐτὴ ἐκδηλώνει τὴν μέθεξίν τῆς στὴν γενικὴν ἐκείνη κίνησιν ποὺ ὀνομάζεται, ἤδη ἀπὸ τὸν Πλωτῖνον, ἐπιστροφή. Ὅ,τι ἡ ἴδια περιέχει ἐντὸς τῆς ὡς ὑπόλειμμα τῆς προελεύσεώς τῆς ἀπὸ τὴν ἐπιθυμούμενην ὀντότητα, τῆς ἀπαγορεύει ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπ' αὐτήν, καὶ τὴν συνδέει ὀριστικὰ πρὸς ἐκείνην. Πρόοδος κ' ἐπιστροφή, οἱ δυὸ φάσεις τῆς κινήσεως μέσα στὸ νεοπλατωνικὸν σύστημα, δὲν συνιστοῦν δυὸ διακεκριμένα στάδια μιᾶς κινήτικότητος ὀφειλόμενης ἄλλοτε σ' ἀπώθησιν καὶ ἄλλοτε σ' ἔλξιν, ὅπως λ.χ. αὐτὸ συμβαίνει στὴν κοσμολογία τοῦ Ἐμπεδοκλέους³⁵, ὅπου μάλιστα ὁ

32. Πβ. Πλάτ. *Θεολ.*, I, 22, 56-57 P. < σ. 102, 17-22 S.-W. >· εἰς *Παρμεν.*, 1072, 8-13 C.

33. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, D'Aristote à Proclus : mouvement et désir de l'Un dans la «Théologie platonicienne», ἐν TOR ARTOR, *Philosophie de la culture grecque*, Athènes, Académie d'Athènes, 1998, σσ. 257-262, ὅπου ὥστόσο δὲν γίνεται ἀκόμη λόγος περὶ τῆς «μουσικῆς» αὐτῆς διαδικασίας.

34. Πβ. *ἀνωτ.*, καὶ σήμ. 28.

35. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, Le modèle empédocléen de la pureté élémentaire et ses fonctions, *La cultura filosofica della Magna Grecia*, Messina, Edizioni G.B.M., 1989, σσ. 119-126.

καιρός³⁶ παρεμβαίνει κατὰ τὴν ἐναλλαγὴ τους³⁷. ἀντιθέτως, οἱ δυὸ ἀντίφορες κινήσεις ἐκδηλώνονται ταυτοχρόνως, ἐξ οὗ κι ὁ διττὸς χαρακτήρας τοῦ συστήματος, κινήσιον γενοῦς ὅσον κ' ἰσορροπημένου.

Τρίτον, τέλος, καθίσταται κατανοητὸ πὼς ἡ διαλεκτικὴ μεταξύ προόδου κ' ἐπιστροφῆς δὲν ἐξυπονοεῖ σχέσιν εὐθύγραμμον μεταξύ ὑποστάσεων κ' ἐνδιαμέσων ὄντοτήτων, ἀλλὰ προϋποθέτει κυκλικὲς κινήσεις ἀμφοτέρων. Κατὰ συνέπειαν, δὲν ὑφίστανται κινήσεις κυριολεκτικῶς ἀνιούσες καὶ κατιούσες εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ συστήματος. Ἄν τὸ σύστημα ἐμφανίζεται ὡς σύνολον δομημένου κ' ἐν κινήσει, ἡ κίνησις αὐτὴ δὲν συντελεῖται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω κι ἀντιθέτως, ὅπως εἰς τὸ σύστημα τοῦ Πλωτίνου λ.χ., ἀλλὰ κατὰ διάτασιν καὶ συρρίκνωσιν. Εὐρισκόμεθα ἐνώπιον ἐνὸς ὄντολογικοῦ προτύπου ποῦ ἐπικαλεῖται τὴν εἰκόνα τῆς δίνης. Ἐκ τούτου ἀπορρέει ὅτι τὸ σύστημα τοῦ Πρόκλου, τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ σ' ἀξιώσεις τόσο ὄντολογικὲς ὅσον κ' ἐπιστημολογικὲς κι ἀξιολογικὲς, διαφέρει ἐντελῶς ὡς πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Πλωτίνου³⁸: συγκροτεῖται δηλαδὴ κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ κυκλικοῦ χοροῦ, τοῦ ἀπεριορίστως ἐπαναλαμβανόμενου. Ἐκάστη ὄντοτης νοεῖται ὡς χρευτῆς περιχορεύων περίξ ἐνὸς κέντρου καταλαμβάνομένου ἀπὸ τὴν ἀμέσως ἀνώτερην ὄντοτητα, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς.

Στὸ ἐσωτερικὸ αὐτῆς τῆς περίπλοκης δίνης τοποθετεῖται ὁλόκληρη ἡ ζωτικότητα τοῦ συστήματος περὶ τοῦ ὁποίου γνωρίζομεν ὅτι ἀνεγράφη, τηρουμένων, φυσικά, τῶν ἀναλογιῶν, προκειμένου νὰ ἐκχριστιανιστῇ, ἀπὸ τὸν ψευδο-Διονύσιον, στὸ ἔργο του *Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας*³⁹, κ' ἐν συνεχείᾳ ἀπὸ τοὺς χριστιανι-

36. Π6. TOR ARTOT, Kairos et alternance: d'Empédocle à Platon, ἐν TOR ARTOT, *Philos. de la culture grecque*, σσ. 49-56.

37. Στὸ ἔργο τοῦ Teilhard de Chardin, θὰ παραβάλλομε τὴν ἀνοδικὴ κίνησιν, ἀπὸ τὴν λιθόσφαιρα καί, διὰ τῆς βιοσφαίρας καὶ τῆς νοσφαίρας, μέχρι τοῦ σημείου ὠμέγα, πρὸς τὴν φάση τῆς νεοπλατωνικῆς ἐπιστροφῆς, ἡ ὁποία, ὡστόσο, ἀκολουθεῖ μιὰν φάση προόδου, τεθεῖσαν οἰονεῖ ἐντὸς παρενθέσεως, δηλαδὴ ἀποσιωπηθεῖσαν. Π6., μεταξύ ἄλλων, P. TEILHARD DE CHARDIN, *L'histoire naturelle du monde* (1925), ἐν *Œuvres*, τ.3, *La vision du passé*, Paris, Seuil, 1957, σσ. 143-148.

38. Ὡς «ἀντικείμενον» ἐπιθυμίας, ἡ ἐπιθυμούμενη ὄντοτης ἐνέχει ὅσα καὶ μιὰ ἀξία («κέντρον ἐνδιαφέροντος», «σημεῖον ἑλξεως») γιὰ τὴν ἐπιθυμοῦσαν ὄντοτητα. Π6. E. ΜΟΡΤΣΟΠΟΛΟΥ, *Φαινομενολογία τῶν ἀξιών*, β' ἐκδ., Ἀθῆναι, Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1981, σσ. 8-14. Π6. TOR ARTOT, *Les valeurs: pérennité ou altérabilité? Coexistence humaine et développement durable*, Montréal, Montmorency, 2001, σσ. 215-220.

39. Π6. TOR ARTOT, *Le modèle platonicien du système ontologique plotinien, Diotima*, 19, 1991, σσ. 9-12.

κούς, τούς ισλαμικούς καὶ τούς ιουδαϊκούς μυστικισμούς τοῦ Μεσαίωνος, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολλὰς φιλοσοφίες τῆς Ἀναγεννήσεως, καὶ ὅτι ἐπέδρασεν ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Hegel, καὶ αὐτοῦ ἀκόμη τοῦ Marx. Ἀναντίρρητον, ὅσον καὶ εὐεξήγητον, συνεπῶς, παραμένει τὸ ὅτι ὁ νεοπλατωνισμὸς τοῦ Πρόκλου, τοῦ ὁποῖου ἡ εὐπλαστική μαθηματική αὐστηρότης, ποὺ ἐξικνεῖται μέχρι τῆς συλλήψεως ἐνὸς ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ, ὥστε νὰ ἐπιτρέπει τὴν εὐχερῇ ἐπιλυσιν προβλημάτων ἄλλως ἀνεπιλύτων, ἔτυχεν εὐμενέστατης ὑποδοχῆς ὡς ἐκ τῆς δομῆς του. Θεοὶ καὶ ὀντότητες ἐν πλῆρει περιδινήσει συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ καταστήσουν τὸ σύστημα αὐτὸ γοητευτικὸν ὅσον καὶ εὐχρηστον.

RÉSUMÉ

À l'intérieur du tourbillon créé par la danse des dieux dans le système de Proclus se situe la vitalité de ce système dont on connaît qu'il fut copié, *mutandis mutatis*, en vue d'être christianisé, par le pseudo-Denys, dans son *Hiérarchie céleste*, puis par les mysticismes chrétiens, islamiques et judaïques du Moyen âge, mais aussi par plusieurs philosophies de la renaissance, et qu'il influença jusqu'à Hegel et même Marx. Il demeure, par conséquent, incontestable, autant que facilement explicable, que le néoplatonisme de Proclus, dont la rigueur mathématique malléable, qui va jusqu'à la conception d'un calcul infinitésimal, au point de permettre la solution de problèmes autrement insolubles, fut allègrement accepté, en raison de sa structure. Dieux et autres entités, en plein tourbillon, contribuèrent à rendre ce système fascinant, autant que facilement utilisable.